

فصلنامه علمی - پژوهشی «تحقیقات علوم قرآن و حدیث» دانشگاه الزهراء(س)
سال چهاردهم، شماره ۱، بهار ۱۳۹۶، پیاپی ۳۳

DOI: 10.22051/tqh.2017.10261.1245

طبقه‌بندی شاخص‌های دانشی و مهارتی پیامد انس با قرآن کریم از منظر کارشناسان حوزه آموزش و مدیریت امور قرآنی

مجتبی شکوری^۱

محمد حسین فریدونی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۳/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۸/۰۱

چکیده

یکی از مشکلات علمی در حوزه فعالیت‌های آموزشی و تبلیغی ترویجی قرآنی، فقدان شاخص‌های دقیق، مدون و طبقه‌بندی‌شده برای سنجش میزان و سطح انس افراد با قرآن کریم است. نبود این شاخص‌ها به عدم ارزیابی دقیق نتایج بسیاری از فعالیت‌ها مخصوصاً در حوزه آموزش منجر می‌شود. نویسندگان در این مقاله با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و با تکنیک بحث گروهی با حضور برخی از اساتید و فعالان این حوزه، شاخص‌هایی طبقه‌بندی‌شده به عنوان پیامد دانشی و مهارتی انس با قرآن کریم

^۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه بوعلی سینا همدان (نویسنده مسئول)

ms@gmail.com#shever

^۲. کارشناس ارشد مدیریت فرهنگی دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی fereidooni_mh@yahoo.com

مطرح ساخته‌اند تا به کمک آنها بتوان ارزیابی دقیق‌تری در خصوص میزان و سطح انس با قرآن کریم در افراد مختلف نمود. دو شاخص «آشنایی با متن قرآن» و «آشنایی با مفاهیم قرآن» به عنوان دو شاخص کلان و شاخص‌های «تشخیص متن قرآن از سایر متون»، «تشخیص کاربرد یا عدم کاربرد کلمات در قرآن»، «تشخیص جایگاه کلمات در آیات، آیات در سوره‌ها و سوره‌ها در قرآن»، «خواندن درست و روان آیات قرآن از روی انواع خطوط و مصاحف»، «آشنایی با ضبط کلمات قرآن» و «آشنایی با نگارش کلمات قرآن» ذیل شاخص کلان «آشنایی با متن قرآن» و شاخص‌های «درک معنای آیات قرآن»، «توانایی یافتن مفاهیم در قرآن»، «توانایی استشهاد به قرآن در گفتار و نوشتار»، «توانایی تدبر و دریافت معارف از آیات»، «تشخیص مضامین آیات قرآن در سایر متون» و «توانایی قضاوت ارزشی نسبت به مفاهیم مختلف بر اساس قرآن» ذیل شاخص کلان «آشنایی با مفاهیم قرآن»، به عنوان شاخص‌های اصلی مشخص و در سه سطح شاخص‌های مقدماتی، پیشرفته و عالی طبقه‌بندی شده‌اند.

واژه‌های کلیدی: انس با قرآن، تلاوت قرآن، شاخص،

شاخص‌سازی انس با قرآن.

۱. مقدمه

در یک تقسیم‌بندی کلی، مباحث مربوط به قرآن کریم به سه دسته «علوم قرآن»، «معارف قرآن» و «امور یا شئون قرآنی» تقسیم می‌شود. مراد از امور قرآنی، مباحثی هستند که به وظایف فرد و جامعه در قبال قرآن کریم و چگونگی انجام این وظایف می‌پردازند (دبیرخانه شورای توسعه فرهنگ قرآنی، ۱۳۹۱: ۶۶). یکی از مهم‌ترین مباحث مرتبط با امور قرآنی، بحث «انس با قرآن کریم» است. برداشت عمومی و کلی از انس با قرآن

کریم، ارتباط مستمر و پیوسته با قرآن است. بزرگان دینی بر ضرورت و اهمیت این ارتباط وثیق بسیار تأکید داشته و دارند و یکی از مهم‌ترین اهداف فعالیت‌های قرآنی همچون آموزش قرآن در نظام آموزش و پرورش و همچنین وجود رشته علوم قرآن و حدیث در دانشگاه‌ها نیز زمینه‌سازی برای پیدایش و گسترش این ارتباط در عموم مردم عنوان شده است.

درباره «انس با قرآن کریم» آثار پژوهشی متعددی نگاشته و منتشر شده است. از میان کتب می‌توان به «مراحل انس با قرآن» تألیف محمد فاکر میدی و «انس با قرآن کریم» اثر محمد علی رضایی اصفهانی اشاره کرد. فاکر میدی انس با قرآن کریم را در یک نظام طولی به مراحل «همراه داشتن، تماس، نوشتن، نگاه، شنیدن، یادگیری، آموزش، قرائت و تلاوت، حفظ، تدبر، ترجمه، تفسیر، تأویل، عمل، تبلیغ، دفاع، انطباق حرکات و سکنات با قرآن، درمان، توسل، بهره‌مندی از شفاعت قرآن و هم‌نشینی با قرآن» تقسیم نموده است (۱۳۸۹).

هادوی کاشانی نیز مراتب انس با قرآن را در روایات معصومین (علیهم السلام) بررسی نموده و این مراتب را بدین ترتیب ذکر می‌کند: نگهداری قرآن در خانه، نگاه کردن به آیات قرآن، گوش فرا دادن به تلاوت قرآن، تلاوت قرآن، تدبر و تفکر در قرآن و عمل به قرآن (۱۳۷۸).

اما آنچه که تاکنون مورد توجه جدی قرار نگرفته، تعیین شاخص‌هایی کمی برای تشخیص میزان انس افراد با قرآن کریم است. نظام آموزش و پرورش موظف است که دانش‌آموزان را طی چندین سال به سطح قابل قبولی از انس با قرآن برساند. اما شاخص‌های دقیق و طبقه‌بندی شده برای سنجش میزان انس خروجی‌های این نظام وجود ندارد. لذا تنها به شاخص‌هایی کلی همچون روخوانی و روان‌خوانی قرآن اکتفا می‌شود. در نظام آموزش عالی نیز علیرغم آنکه انس با قرآن کریم انتظار طبیعی از فارغ‌التحصیلان مقاطع مختلف رشته‌های قرآنی است، اما معیار و ملاک خاصی برای سنجش میزان و سطح این مقوله وجود ندارد. همچنین یکی از ضروریات تصدی مناصب و مشاغل مرتبط با فعالیت‌های

قرآنی، وجود انس با قرآن در فرد است. اما شاخص‌های مناسبی برای سنجش این انس در دسترس نیست.

در تحقیقات میان‌رشته‌ای که به مقوله «انس با قرآن» مربوط می‌شود، از پرسش‌نامه‌هایی استفاده می‌شود که مبتنی بر خوداظهاری است و سوالات و گویه‌های آن، نشان می‌دهد که محققان، تصور روشنی از مقوله انس با قرآن نداشته‌اند. به عنوان مثال، آقاجانی و میرباقر در تحقیق «بررسی رابطه بین انس با قرآن و سلامت روان در دانشجویان پرستاری»، برای سنجش میزان انس با قرآن کریم از پرسش‌نامه‌ای استفاده نموده‌اند که شامل ۱۴ سوال (استمرار در قرائت قرآن، توجه به معانی آیات، علاقه به تدبر در آیات و مفاهیم قرآنی، میزان تأثیر قرآن بر تصمیمات زندگی و...) با گزینه خیلی کم (۰) تا خیلی زیاد (۴) بوده است. جالب آن است که بر اساس یافته‌های محققان، ۵۳/۱ درصد دانشجویان به میزان بالایی با قرآن مأنوس هستند، اما ۶۳ درصد از همین دانشجویان به میزان کم و خیلی کم وقت خود را به قرائت قرآن اختصاص می‌دهند (آقاجانی و میرباقر، ۱۳۹۳: ۸-۹). این تناقض از آنجا ناشی می‌شود که پرسش‌نامه‌ای که برای سنجش میزان انس با قرآن استفاده شده، به مؤلفه «قرائت مستمر قرآن کریم» و جایگاه آن در مقوله انس، خیلی کمتر از آنچه باید، بها داده است.

در تحقیقی دیگر، میریان و همکارانش به بررسی رابطه میان انس با قرآن و سلامت روان اعضای هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری پرداخته‌اند. بر اساس یافته‌های آنان، میانگین نمرات پاسخگویان به سوالات انس با قرآن، ۴۳ درصد بوده و بیش از ۹۹ درصد آنان، بین ۴۰ تا ۴۶ امتیاز کسب کرده‌اند (۱۳۹۱: ۶۷). پرسش‌نامه مربوط به انس با قرآن شامل ۲۰ سوال درباره میزان قرائت، گوش دادن، توجه به معنی، گرایش به قرآن در مواقع استرس و... بوده است. علی‌رغم آنکه بنا بر اظهارات محققان، انس با قرآن در حد نسبتاً بالایی می‌باشد، اما بر اساس این تحقیق، رابطه‌ای بین انس با قرآن و سلامت عمومی وجود ندارد (همو، ۱۳۹۱: ۶۸-۶۹). قابل توجه است که محققان، فقدان منابع جامع و کامل در زمینه انس با قرآن و مشکل در سنجش دقیق میزان انس با قرآن را به عنوان یکی از محدودیت‌های پژوهش ذکر کرده‌اند.

در تحقیق دیگری که رمضان زاده و همکارانش به منظور بررسی رابطه انس با قرآن و بهداشت روان دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی بیرجند انجام داده‌اند، میانگین تلاوت قرآن توسط پاسخگویان ۲۰ درصد، میانگین کاربرد مفاهیم قرآنی در زندگی ۱۸ درصد، میانگین درک اثرات قرآن در زندگی ۱۴ درصد و میانگین انس با قرآن ۵۲ درصد بیان شده است (۱۳۹۴: ۴۵). محققان هیچ توضیحی درباره تفاوت معنادار میان میانگین تلاوت قرآن با میانگین انس با قرآن نداده‌اند، اما همین تفاوت می‌تواند نشان دهد که پرسش‌نامه مربوط به انس با قرآن، استاندارد نبوده و محققان تصور دقیقی از مقوله انس با قرآن کریم و شاخص‌های آن نداشته‌اند.

در قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم السلام) به شاخص‌هایی برای انس با قرآن اشاره شده است. مهم‌ترین شاخص در این حیطه، قرائت روزانه قرآن کریم است که در روایات نیز بازتاب پررنگی داشته است (ادامه مقاله). همچنین می‌توان به شاخص‌هایی چون اظهار علاقه به قرآن، آرامش یافتن با تلاوت قرآن، تلاوت قرآن در مکان‌ها و زمان‌های مختلف، علاقه به استماع صوت قرآن، کاربرد قرآن در مشکلات زندگی و... اشاره کرد. اما باید توجه داشت که این شاخص‌ها باید قابلیت ارزیابی داشته باشند. شاخص قرائت روزانه قرآن کریم - به هر میزان - تنها از راه خوداظهاری قابل ثبت است که این روش، اعتبار بسیار پایینی برای سنجش و ارزیابی میزان انس فرد با قرآن دارد. همچنین شاخص‌های معنوی انس با قرآن، علیرغم آنکه برای ارزیابی درونی هر فرد نسبت به میزان انسش با قرآن، مفید هستند، اما برای ارزیابی بیرونی و تصمیم‌گیری‌های متعاقب بر اساس این ارزیابی‌ها (همچون اعطای مدرک خاص یا تصدیق پست یا منصب خاص قرآنی) مناسب نیستند. چرا که ملاک‌های روشن و قابل اثباتی ندارند و اظهارات پاسخگویان به میزان تحقق شاخص‌های معنوی، از اعتبار چندانی برخوردار نیستند.

از این رهگذر، سوال اصلی این تحقیق مشخص می‌شود: چه شاخص - یا شاخص‌هایی - برای سنجش و ارزیابی میزان انس افراد با قرآن وجود دارد؟ در ادامه سوال اصلی، سوالات فرعی زیر مطرح می‌شود: آیا می‌توان انس با قرآن کریم را به سطوح

مختلف تقسیم کرد؟ در این صورت، چه شاخص‌هایی معرف سطوح مختلف انس با قرآن می‌باشند؟

۱- مبانی روش‌شناختی تحقیق

روشی که برای پاسخگویی به سوالات این تحقیق طراحی شد، تلفیقی است از روش‌های مطالعات کتاب‌خانه‌ای و اجتماعی. در مرحله مطالعات کتاب‌خانه‌ای، آثاری که درباره انس با قرآن کریم نگاشته شده، بررسی و شاخص‌هایی مقدماتی برای مقوله انس استحصال گردید. در این مرحله مشخص شد که شاخص‌های مورد اشاره در این آثار پژوهشی، نمی‌توانند مشکلات در عرصه سنجش میزان انس با قرآن کریم را برطرف نمایند. لذا برای ادامه مراحل تحقیق، از روش «بحث گروهی» استفاده شد.

۱-۱- معرفی روش تحقیق

روش «بحث گروهی» یکی از روش‌های گردآوری اطلاعات در مطالعات اجتماعی است. منظور از بحث گروهی، «یک صحبت بین چندین شرکت‌کننده بر سر یک موضوع است که طی آن شرکت‌کنندگان هر یک نقطه‌نظرهای مختلفی درباره آن موضوع دارند و مطرح می‌کنند» (رفیع‌پور، ۱۳۹۰: ۲۳). از آنجا که یکی از زمینه‌های کاربرد روش «بحث گروهی»، کسب اطلاعات ابتدایی و اکتشافی در مورد ابعاد مختلف یک مسئله و کنترل اطلاعات به دست آمده با روش‌های دیگر است (همان، ۲۹)، لذا از این روش برای بررسی ابعاد مختلف مقوله انس با قرآن و کنترل شاخص‌های به دست آمده توسط محققین استفاده شد.

نویسندگان ابتدا با مراجعه به مطالعات کتاب‌خانه‌ای در حوزه انس با قرآن و همچنین تأمل در تجربیات و تأملات چندین ساله خود در این باره، فهرستی طبقه‌بندی شده از این شاخص‌ها را به عنوان پیش‌نویس و زمینه بحث گروهی آماده ساختند. دو ویژگی مهم برای اندیشمندان شرکت‌کننده در بحث گروهی در نظر گرفته شد: سابقه طولانی در «آموزش قرآن» و سابقه یا آشنایی عمیق با حوزه «مدیریت امور قرآنی». سابقه در حوزه «آموزش قرآن» بدین جهت ضرورت داشت که این افراد باید هم با قرآن مأنوس بوده و هم با ویژگی‌های آموزشی قرآن کریم آشنا می‌بودند. سابقه در حوزه «مدیریت امور قرآنی» نیز

آنها را با بحث‌های مدیریتی و سنجش مخاطبان در حوزه‌های مختلف، آشناتر ساخته و باعث می‌شد در طراحی و تدقیق این شاخص‌ها، ضرورت‌ها و محدودیت‌های اجرایی و عملیاتی سنجش را یادآور شوند. بدین منظور، دکتر محمد علی لسانی فشارکی (عضو هیئت علمی دانشگاه و استاد رشته علوم قرآن و حدیث)، مهندس مسعود وکیل (عضو شورای سیاست‌گذاری دفتر تألیف کتب درسی و جزو مؤلفین اکثر کتب درسی درس قرآن مقاطع مختلف تحصیلی)، سید مهدی سیف (عضو شورای سیاست‌گذاری دفتر تألیف کتب درسی و جزو مؤلفین اکثر کتب درسی درس قرآن)، دکتر محمد علی خواجه‌پیری (استاد دانشگاه و معاون اسبق قرآن و عترت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی) و رضا سلامت‌پناه (استاد دانشگاه و معاون مطالعات و برنامه‌ریزی دبیرخانه شورای توسعه فرهنگ قرآنی) انتخاب شدند. در ۵ جلسه دو ساعته، پس از طرح هر یک از شاخص‌ها، بحث‌های مفصلی پیرامون آنها توسط اعضای میزاندیشه صورت گرفت و در پایان، عبارت تکمیلی به عنوان شاخص با رأی اکثریت اعضای جلسه، تصویب شد.

۱-۲- روایی و پایایی تحقیق

مراد از روایی در تحقیقات حوزه علوم انسانی، این است که مقیاس و محتوای ابزار یا سوالات مندرج در ابزار دقیقاً متغیرها و موضوع مورد مطالعه را بسنجد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵، ص ۱۸۵). به عبارت دیگر، روایی تحقیق به این معناست که سیر مراحل تحقیق درست تنظیم شده و نتایج تحقیق، عین واقعیت باشند. پایایی تحقیق نیز که از آن به اعتبار، دقت و اعتمادپذیری تعبیر می‌شود، عبارت است از اینکه اگر یک وسیله اندازه‌گیری که برای سنجش متغیر و صفتی ساخته شده در شرایط مشابه در زمان یا مکان دیگر مورد استفاده قرار گیرد، نتایج مشابهی از آن حاصل شود (همان). یعنی تحقیق قابلیت تکرارپذیری در شرایط مختلف داشته باشد و در صورت تکرار نیز نتایج مشابه از آن تحقیق گرفته شود.

از آنجا که مراحل این تحقیق، به روش تحقیق کیفی در مطالعات اجتماعی شباهت بیشتری دارد، برای ارزیابی روایی و پایایی آن هم باید از روش‌های ارزیابی کیفی استفاده نمود. لینکولن و گوبا روشی را برای تأمین روایی و پایایی تحقیق کیفی پیشنهاد می‌کنند که بر پایه چهار معیار «اعتبار»، «انتقال‌پذیری»، «اطمینان‌پذیری» و «تأیید‌پذیری» است (به نقل

از: عباس‌زاده، ۱۳۹۱: ۲۳). لذا برای آنکه این تحقیق از یک سو اعتبار لازم را داشته و از سوی دیگر، قابلیت تکرارپذیری و حصول نتایج مشابه در آن لحاظ شود، اقدامات زیر انجام شده است:

- برگزاری جلسات بحث گروهی در مکانی که هم از نظر علمی و هم از نظر سیاسی - مدیریتی، وجهه مناسبی برای تحقیق به شمار آمده و اقبال اساتید دعوت شده را به دنبال داشته باشد. بدین منظور جلسات در ساختمان دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی و با همکاری کارکنان شورای تخصصی توسعه فرهنگ قرآنی برگزار و نسخه‌ای از داده‌ها در آن مکان بایگانی شد.
- ضبط و ثبت صوتی و متنی جلسات بحث گروهی.
- زمان طولانی ارتباط محققان با این مسئله (در حدود ۲ سال)، آشنایی و درگیری عمیق آنها با حوزه مورد پژوهش (نویسنده اول ۱۰ سال و نویسنده دوم بیش از سه دهه) و داشتن سابقه طراحی سوالات تخصصی آزمون استخدامی معاونت قرآن و عترت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی توسط نویسنده دوم، موجب شد که زوایای مختلف عملی و اجرایی موضوع بیش از پیش برای محققان آشکار شود. این امر می‌تواند بر اساس راهبردهای هشت‌گانه کرسول برای تحقق اعتبار و روایی تحقیقات کیفی (۱۳۹۱: فصل دهم کتاب)، یکی از عوامل تأمین روایی این تحقیق محسوب شود.
- تأیید نتایج نهایی پژوهش توسط شرکت‌کنندگان در مصاحبه، یکی دیگر از راهبردهای تأمین روایی و پایایی پژوهش است (همان). از آنجا که روال جلسات میزاندیشه اینگونه بود که هر یک از بندها، توسط شرکت‌کنندگان تصویب می‌شد، لذا نتایج پژوهش که شاخص‌های طبقه‌بندی شده می‌باشد، به تأیید مصاحبه‌شوندگان رسیده و از این لحاظ نیز روایی و پایایی این تحقیق تأمین شده است.

۲- مفاهیم تحقیق

دو مفهوم اصلی تحقیق، یعنی «انس با قرآن» و «شاخص‌های پیامد دانشی و مهارتی» مفاهیمی هستند که در این بخش تعریف خواهند شد.

۱-۲- فضای مفهومی انس با قرآن

واژه «انس» از ریشه سه حرفی «انس» گرفته شده است. این ریشه که ریشه‌ای سامی است، به معنای انسان، مردم و نوع انسان‌هاست (مشکور، ۱۳۵۷، ج ۱، ص ۴۲). مشتقات مختلف این ریشه در زبان‌های مختلف سامی، به همین مفهوم دلالت می‌کنند (عربی: انس، انسان، انسی، اناس، اناسی و...). بنا به گفته ابن فارس دلالت اصلی ریشه «انس» ظهور و آشکار شدن است و عرب، هر چیزی را که با شیوه و طریقه تنهایی مخالفت کند، با این ریشه می‌نمایاند. لذا علت کاربرد کلمه «انس» برای انسان‌ها آشکار بودن انسان‌ها بر خلاف اجنه است (۱۴۰۴: ج ۱، ص ۱۴۵). «انس» به معنای دوست صمیمی انسان نیز هست (زیبیدی، ۱۴۱۴، ج ۸، ص ۱۸۷) و «آنسه» به معنای دخترکی است که خوش نفس بوده و انسان دوست دارد با او باشد و با او حرف بزند (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۷، ص ۳۰۸). در متون دینی، انس با نقیضش یعنی «وحشت» و «تنهایی» توأم شده است: «یا مونس کل مستوحش... یا مونس کل وحید» (قمی، ۱۳۸۶: ۴۱۰)، «فکن أنیس فی وحشتی» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۴۸/۹۱). در زبان فارسی نیز انس با چیزی، به این معناست که انسان با وجود آن احساس تنهایی نکرده و با آن خو و الفت گرفته باشد (م. ک با: دهخدا: واژه انس). لذاست که در ادعیه شیعه نیز معمولاً انس با قرآن در پیوند با فضاهای تاریک و وحشت‌زا مطرح شده است: «واجعل القرآن لنا فی ظلم اللیالی مؤنسا» (علی بن حسین، ۱۳۷۶: ۳۱۰) و «واجعله لی أنساً فی قبری و أنساً فی حشری و أنساً فی نشری» (شیخ مفید، ۱۴۱۳: ۱۴۱). امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: «من انس بتلاوة القرآن لم توحشه مفارقة الإخوان» (آمدی، ۱۴۱۰: ۶۳۸). از این حدیث می‌توان فهمید که انس با قرآن، می‌تواند جایگزین روابط دوستانه با دیگران باشد و خلأهای ناشی از آن را هم پر کند.

با توجه به توضیحات فوق، می‌توان گفت که انس با قرآن، ارتباطی مستمر و عمیق با قرآن است که به افزایش معلومات و عواطف نسبت به تعالیم قرآنی منجر شده و انگیزه فرد برای اجرای این تعالیم را بالا می‌برد.

۲-۲- تعریف شاخص و انواع آن

واژه شاخص یا معرف، به معنای مفهوم یا عددی است که اندازه کمیت معینی را مشخص می‌نماید (امانی، ۱۳۵۴: ۹). شاخص‌ها در واقع ملاک‌ها و معیارهایی هستند که به وسیله آن‌ها می‌توان مفاهیم انتزاعی را به مفاهیم انضمامی و قابل اندازه‌گیری تبدیل نمود. در مورد پژوهش حاضر، ما به دنبال شاخص‌هایی هستیم که با آنها بتوان مقوله «انس با قرآن کریم» را که یک مفهوم انتزاعی و غیر کمی است اندازه‌گیری نمود.

رفیع‌پور برای معرفی انواع شاخص‌ها، به سه طبقه‌بندی مهم اشاره می‌کند (۱۳۷۲):

(۱۶۹-۱۷۸):

در تقسیم‌بندی اول، شاخص‌ها به دو نوع تحلیلی و تحقیقی (تجربی) تقسیم می‌شوند. مراد از شاخص‌های تحلیلی، شاخص‌هایی هستند که بر مبنای یک تحلیل معنا، رابطه مستقیمی با واژه یا موضوع مورد نظر داشته باشند. شاخص‌های تحقیقی نیز شاخص‌هایی هستند که رابطه غیر مستقیم و فرضیه‌ای با واژه یا موضوع دارند. به عنوان مثال، «همراه داشتن قرآن» بر اساس فرضیه «شخص مأنوس با قرآن، حتما قرآن را همراه خود دارد» شاخصی تحقیقی برای انس با قرآن است.

در تقسیم‌بندی دیگر، شاخص‌ها به سه نوع تعریفی، وابسته و استنتاجی تقسیم می‌شوند. اگر یک واژه یا موضوع را بتوان تنها با یک شاخص و بدون نیاز به الصاق شاخصی دیگر معرفی نمود، به آن شاخص تعریفی گفته می‌شود. به عنوان مثال، دو واژه «پولدار» و «فقیر» را می‌توان با شاخص‌های «درآمد بیشتر از X» و «درآمد کمتر از Y» کاملاً روشن و عملی تعریف نمود. لذا این دو شاخص، شاخص تعریفی برای واژه‌های پولدار و فقیر محسوب می‌شوند. اما اینگونه شاخص‌ها عموماً برای واژه‌های ساده و قابل بررسی عملی بکار می‌روند. برخی واژه‌ها یا موضوع‌ها هستند که نمی‌توان آن‌ها را تنها با یک شاخص ساده تعریف کرد و برای مشخص ساختن آن، باید از چند شاخص به صورت همزمان استفاده نمود. به اینگونه شاخص‌ها، شاخص‌های وابسته گفته می‌شود. به عنوان مثال، موضوع «قشر اجتماعی بالا و پایین» را نمی‌توان تنها با شاخصی همچون میزان درآمد

مشخص نمود. بلکه باید از شاخص‌هایی چون «میزان درآمد»، «شغل»، «تحصیلات» و «خانواده» استفاده نمود که در کنار هم و با همبستگی بالا نسبت به هم، قشر اجتماعی بالا یا پایین را روشن و مشخص نمایند. شاخص‌های استنتاجی که می‌توان آنها را با شاخص‌های تحقیقی معادل دانست، هنگامی به کار می‌روند که واژه یا مقوله مورد نظر، به صورت مستقیم قابل بررسی و مشاهده نیست و با استفاده از شاخص‌های استنتاجی، مقوله مورد نظر استنتاج می‌شود. گاه واژه‌ها به طور مستقیم قابل بررسی هستند، اما محققان به دلایلی چون دقت و اطمینان بیشتر، ترجیح می‌دهند که آنها را به صورت غیر مستقیم بسنجند. به عنوان مثال، علیرغم آنکه می‌توان میزان درآمد افراد را به صورت مستقیم تحقیق نمود، اما دقت و اطمینان بیشتر خواهد بود اگر آن را غیر مستقیم و بر مبنای معرف‌هایی چون نوع اتومبیل، منزل و غیره سنجید (رفیع پور، ۱۳۷۲: ۱۷۴).

بر اساس تقسیم‌بندی سوم، شاخص‌ها به دو نوع آشکار و پنهانی تقسیم می‌شوند. شاخص‌های آشکار یا ظاهری، شاخص‌هایی هستند که به سادگی و وضوح قابل بررسی و مشاهده باشند. شاخص‌های پنهانی عکس این شاخص‌ها هستند. یعنی شاخص‌هایی هستند که نمی‌توان به صورت دقیق و واضح، این شاخص‌ها را مشاهده و ثبت کرد.

۳- مبانی نظری شاخص‌سازی انس با قرآن کریم

برای آنکه بتوان شاخص‌های مناسبی برای انس با قرآن طراحی نمود، ابتدا باید مشخص کرد که این شاخص‌ها، از چه نوع باید باشند تا بتوانند کارکرد مدنظر را داشته باشند؟ بدین منظور ابتدا به بررسی انواع شاخص‌های انس با قرآن کریم می‌پردازیم.

۳-۱- انواع شاخص‌های انس با قرآن

بر پایه توضیحاتی که در تعریف شاخص و انواع آن ارائه شد، انواع شاخص‌های انس با قرآن را می‌توان به شرح ذیل تعریف نمود:

۳-۱-۱- شاخص‌های تحلیلی

با توجه به تحقیقات فاکر میدی و هادوی کاشانی، معرف‌هایی چون «تلاوت مداوم قرآن»، «علاقه به قرآن»، «احساس آرامش هنگام خواندن یا شنیدن قرآن»، «توجه به معنی آیات»، «تدبر در آیات» و «عمل به محتوای قرآن» را می‌توان از شاخص‌های تحلیلی انس

با قرآن برشمرد. هر کدام از این شاخص‌ها، به نوعی از قرآن کریم یا روایات استخراج شده‌اند. از آیه «فاقرءوا ما تیسر من القرآن» (مزمّل/۲۰) و کلام نورانی امام علی (علیه السلام) که می‌فرمایند: «من قرأ کل یوم مائه آیه من المصحف بترتیل و خشوع و سکون کتب الله له من الثواب بمقدار ما یعمله جمیع أهل الأرض و من قرأ مائتی آیه کتب الله له من الثواب بمقدار ما یعمله أهل السماء و أهل الأرض» (شعیری، ص ۴۱) می‌توان به روشنی، شاخص «تلاوت مستمر و روزانه قرآن» را استخراج نمود. از کلام امام علی (علیه السلام) که می‌فرمایند: «هر که به تلاوت قرآن انس بگیرد، از مفارقت دوستان و وحشتی نخواهد داشت» شاخص «علاقه به قرآن» به دست می‌آید. امام صادق (علیه السلام) می‌فرمایند: «به دنبال مونس‌ی بودم که در پناه آن، آرامش پیدا کنم، آن را در قرائت قرآن یافتم» (نوری، ۱۴۰۸: ج ۱۲، ص ۱۷۴) که از این کلام ایشان و همچنین از توصیفی که امام علی (علیه السلام) از تلاوت قرآن شبانه‌ی پرهیزکاران دارند: «یحزّنون به انفسهم و یستثیرون به دواء دائم» (سید رضی، ۱۳۸۲، ص ۴۰۳)، شاخص «آرامش با قرآن» را می‌توان استخراج نمود. پیامبر عظیم الشان اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) در خطبه غدیر می‌فرمایند: «معاشر الناس تدبروا القرآن وافهموا آیاته» (طبرسی، ۱۴۰۳: ج ۱، ص ۶۰) که از این کلام و سایر روایاتی که درباره اهمیت تدبر در قرآن نقل شده، شاخص «تدبر در آیات» تولید می‌شود. همچنین با مراجعه به احادیثی چون حدیث نبوی: «اعملوا بالقرآن أحلّوا حلاله و حرّموا حرامه و اقتدوا به ولا تکفروا بشیء منه» (حاکم نیشابوری، ۱۴۲۲: ج ۱، ص ۷۵۷) شاخص «عمل به قرآن» به دست می‌آید. این شاخص‌ها، شاخص‌های تحلیلی انس با قرآن کریم می‌باشند.

۲-۱-۳- شاخص‌های تعریفی و وابسته

محققان ابتدا در صدد یافتن شاخص تعریفی انس با قرآن برآمدند. شاخصی که سنجش آن به تنهایی روشن‌کننده میزان انس فرد با قرآن باشد. علیرغم آنکه شاخص «تلاوت مستمر و روزانه قرآن به میزان مشخص» از این نظر، بسیار نزدیک به شاخص تعریفی است، اما از آنجا که این شاخص، برخی از حوزه‌های مفهومی انس همچون «علاقه به قرآن»، «فهم معنای قرآن»، «تدبر در قرآن» و «کسب آرامش با قرآن» را تحت پوشش

قرار نمی‌دهد، نمی‌توان آن را «شاخصی تعریفی» برای انس با قرآن در نظر گرفت. چرا که برخی افراد همچون قرآن‌خوان‌های سر قبور اموات یافت می‌شوند که روزانه آیات فراوانی از قرآن را تلاوت می‌کنند، اما بدون فهم معنای کلمات و بدون تدبر در آیات. این افراد را اگر با شاخص «تلاوت مستمر و روزانه قرآن» بسنجیم، قاعدتاً انس بالایی با قرآن دارند، اما اطلاق واژه انس به معنای دقیق آن به این نوع ارتباط با قرآن، بسیار محل تردید است. لذا شاخص‌های «تلاوت مستمر قرآن»، «علاقه به قرآن»، «فهم معنای قرآن»، «عمل به قرآن» و «احساس آرامش با قرآن» را باید به عنوان شاخص‌های وابسته انس با قرآن محسوب نمود. چرا که مقوله انس با قرآن، با هیچ یک از این شاخص‌ها به تنهایی قابل تعریف نیست، اما این صفات مجموعاً مقوله انس با قرآن را تعریف می‌کنند.

۳-۱-۳- شاخص‌های آشکار و پنهان

شاخص‌هایی که پیش‌تر ذکر آن رفت، با آنکه همگی از شاخص‌های تحلیلی محسوب می‌شوند، اما شاخص‌های آشکاری نیستند و بررسی آنها برای پرسشگر دشوار و اعتماد به این پرسش‌ها معتبر نیست. به عنوان مثال، براساس سنجش این شاخص‌ها باید سؤالاتی اینچنین مطرح نمود: «شما چقدر در روز قرآن می‌خوانید؟»، «چقدر علاقه به خواندن قرآن دارید؟»، «چقدر در قرآن تدبر می‌کنید؟» و «چقدر با قرآن آرامش می‌یابید؟». به جز سوال اول که می‌توان آن را کاملاً به صورت کمی مشخص نمود، مابقی سؤالات را باید با استفاده از طیف‌های مختلف از «خیلی کم» به «خیلی زیاد» دسته‌بندی کرد که اولاً چندان دقیق نیستند و ثانیاً چندان مورد اطمینان هم نیستند. به خصوص اگر این پرسشنامه در اختیار فردی حقیقی (و نه نمونه تصادفی) قرار گیرد و پاسخ‌های او، ملاک تصمیم‌گیری‌های خاص درباره وی باشد.

۳-۱-۴- شاخص‌های استنتاجی

لذا باید به سراغ شاخص‌های استنتاجی یا شاخص‌های تحقیقی رفت. شاخص‌هایی که خود، شاخص‌های تعریفی یا تحلیلی مقوله انس با قرآن نیستند، اما شاخص‌های وابسته‌ای هستند که می‌توان آنها را به عنوان آثار و پیامدهای انس با قرآن قلمداد و از آنها برای سنجش و کمی‌سازی این مقوله استفاده کرد. شجاعی زند نیز در مدل سنجش

دینداری، بر امکان سنجش «آثار و نشانه‌های دینداری»، آن هم آثار قابل مشاهده و سنجش، و نه پیامدهای عمیق که به دلیل بلاوصف بودن و یا امتناع فرد از ابراز، قابل سنجش نیستند، تأکید کرده است (۱۳۸۴: ۵۵-۵۴). در این تحقیق، این شاخص‌ها به عنوان معرف میزان و سطح انس با قرآن آحاد جامعه محسوب و طبقه‌بندی شده‌اند.

۲-۳- تعریف شاخص دانشی و مهارتی

متناظر با تقسیم‌بندی وجوه دین به سه حوزه «عرفتی»، «عاطفی» و «رفتاری» (همان)، پیامدهای انس با قرآن را می‌توان در سه حوزه کلی تقسیم‌بندی نمود: حوزه دانشی و مهارتی، حوزه عاطفی و حوزه رفتاری. سنجش پیامدهای عاطفی و رفتاری انس با قرآن از آنجا که شاخص‌های پنهانی بوده و منوط به خوداظهاری هستند، همان مشکلات ذکر شده را در بر دارند. اما سنجش پیامدهای دانشی و مهارتی انس با قرآن، می‌تواند میزان واقعی ارتباط فرد پاسخگو با قرآن را روشن نماید.

منظور از شاخص دانشی و مهارتی پیامد انس، آگاهی‌ها و توانایی‌های خاصی است که به صورت تدریجی در اثر کثرت و عمق ارتباط با قرآن نسبت به قرآن در فرد مأنوس ایجاد می‌شود. یعنی فردی که با قرآن مأنوس است و رابطه‌ای عمیق، مکرر و عاطفی با قرآن برقرار کرده است، به مرور زمان چیزهایی از قرآن می‌داند و می‌فهمد که فرد غیر مأنوس به طور معمول به آن دست پیدا نمی‌کند. اینگونه شاخص‌سازی در تحقیقات سنجش دین‌داری نیز معمول است. کما اینکه شجاعی‌زند در الگویی که برای سنجش دینداری جامعه ایرانی طراحی نموده، شاخص‌هایی چون «معلومات دینی» را پررنگ ساخته است (۱۳۸۴: ۵۴) و سراج‌زاده و پویافر در تحقیقی که بر اساس مدل شجاعی‌زند انجام داده‌اند، برای سنجش معلومات دینی، سوالاتی دینی مطرح کرده‌اند تا میزان آشنایی علمی پاسخ‌گویان با دین را به صورت واقعی روشن سازند (۱۳۸۸: ۱۱).

مجدداً تأکید می‌شود که این شاخص‌ها پیامد انس با قرآن هستند، نه لازمه انس! یعنی مراد نویسندگان این نیست که هر که می‌خواهد با قرآن مأنوس باشد، باید این شاخص‌ها را در خود ایجاد کند، بلکه منظور این است که این شاخص‌ها به صورت خود به خود و به

مرور زمان در فرد مأنوس ایجاد می‌شوند و می‌توانند نشانگر انس فرد با قرآن در مدت زمانی طولانی باشند.

۴- سطوح انس با قرآن

در این تحقیق، سطوح مختلف انس با قرآن کریم به سه سطح مقدماتی، پیشرفته و عالی به شرحی که در ادامه می‌آید، تقسیم‌بندی شده‌اند.

۱-۴- سطوح مقدماتی

مراد از سطح مقدماتی در انس با قرآن کریم، ارتباط مکرر و مستمر با قرآن کریم در حدی است که بتوان به آن انس با قرآن کریم اطلاق کرد. این ارتباط از نظر ویژگی‌های انس با قرآن مخصوصاً «کثرت» و «عمق» ارتباط در حدی ابتدایی است اما به حدی رسیده است که کاربرد واژه «انس» برای آن بی‌جا نباشد.

آنچه که نویسندگان مقاله پس از بررسی متون دینی و نظرات دانشمندان و بزرگان دین به آن رسیده‌اند این است که حداقل سطح انس با قرآن، ارتباط روزانه با قرآن به نحوی است که متوجه مفاهیم آن شده و کمی در آن تدبر نماید: خداوند متعال در آیه ۲۰ سوره مزمل می‌فرماید: «فاقرءوا ما تیسر من القرآن». امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «القرآن عهد الله إلى خلقه فقد ینبغی للمرء المسلم أن ینظر فی عهده و أن یقرأ منه فی کل یوم خمسین آیه» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۶۰۹). در این روایت، حداقل میزانی که هر فرد مسلمان باید در روز تلاوت کند، پنجاه آیه دانسته شده است. در روایتی دیگر، امام باقر (علیه السلام) به نقل از رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) میزان تلاوت روزانه قرآن را از ده تا هزار آیه تقسیم‌بندی و برای هر مقدار، درجه‌ای معنوی مشخص فرموده‌اند: «من قرأ عشر آیات فی لیلۃ، لم یکتب من الغافلین؛ و من قرأ خمسین آیه، کتب من الذاکرین؛ و من قرأ مائة آیه، کتب من القانتین؛ و من قرأ مائتی آیه، کتب من الخاشعین؛ و من قرأ ثلاثمائة آیه، کتب من الفائزین؛ و من قرأ خمسائة آیه، کتب من المجتهدین؛ و من قرأ ألف آیه، کتب له قنطار من بر - القنطار خمسة عشر ألف مثقال من ذهب و المثقال أربعة و عشرون قیراطا - أصغرها مثل جبل أحد، و أكبرها ما بین السماء إلى الأرض» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲،

(۶۱۲). از این نظر، حداقل سطح انس با قرآن کریم را می‌توان قرائت ده آیه از قرآن در هر شبانه‌روز معین نمود.

در روایات دیگر به لزوم تفکر و تدبر در قرآن کریم در هنگام تلاوت اشاره شده است: ابوبصیر از حضرت صادق علیه السلام نقل کرده که فرموده‌اند: «إن القرآن لا يقرأ هذرمة، و لكن يرتل ترتيلا، فإذا مررت بآية فيها ذكر الجنة، فقف عندها، و سل الله عز و جل الجنة، و إذا مررت بآية فيها ذكر النار، فقف عندها، و تعوذ بالله من النار» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۶۱۷). همچنین امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: «لا خير في قرائة ليس فيها تدبر» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۳۶).

بر اساس آیات و روایات فوق، مشخص می‌شود که در سطح حداقلی و مقدماتی انس با قرآن کریم، باید به صورت روزانه ده تا پنجاه آیه از قرآن کریم را همراه با تدبر و تأمل در آیات تلاوت نمود.

۲-۴- سطح پیشرفته

زیر شاخص سطح پیشرفته برای افرادی تعریف شده است که هم از نظر کثرت و عمق ارتباط با قرآن و هم از نظر کیفیت ارتباط با قرآن نسبت به سطح مقدماتی در سطحی بالاتر قرار دارند. این افراد مدت زمان بیشتری با قرآن مأنوس بوده‌اند و کیفیت این انس نیز فراتر از سطح مقدماتی بوده است. لذا آگاهی‌ها و توانایی‌های این سطح بیشتر از سطح مقدماتی است.

در روایات نیز به این سطح از انس با قرآن اشاره شده است. از امام صادق علیه السلام نقل شده که ایشان به برخی از شاگردان خود دستور داده‌اند که هر پنج روز یک بار، یا هر هفته یک بار، یا هر دو هفته یک بار قرآن را ختم نمایند: «اقرأ أخمسا، اقرأ أسبعا، أما إن عندی مصحفا معجزی أربعة عشر جزءا» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۶۱۸). در روایت دیگری، به ختم قرآن در یک ماه (روزی یک جزء) اشاره شده است: «لا يعجبني أن تقرأه في أقل من شهر» (همان، ص ۶۱۷). البته در ماه مبارک رمضان که بهار قرآن است، اجازه داده شده که در سه شبانه‌روز قرآن ختم شود: «فقال له أبو بصير جعلت فداك اقرأ القرآن في شهر رمضان في ليلة فقال لا قال ففي ليلتين قال لا قال ففي ثلاث قال ها و أشار بيده» (همان).

۳-۴- سطح عالی

زیر شاخص سطح عالی برای افرادی تعریف شده که در نقطه اوج انس با قرآن قرار دارند. این افراد قاعدتاً اکثر قرآن را به صورت اجمالی از بر هستند و بر متن و مفاهیم اکثر آیات و سوره قرآنی مسلط می‌باشند. همچنین این افراد آگاهی‌ها و توانایی‌هایی فراتر از سطوح پیشین داشته و در حوزه‌هایی از علوم قرآنی که ارتباط بیشتری با متن و مفاهیم قرآن کریم دارد نیز ورود کرده‌اند. باید در نظر داشت که این سطح از انس با قرآن کریم، چیزی نیست که از عموم مردم انتظار رود، بلکه این سطح مخصوص متخصصان حوزه‌های علوم دینی و قرآنی است که باید انسی بسیار فراتر و تخصصی‌تر از افراد معمولی جامعه با قرآن داشته باشند.

۵- شاخص‌های پیامد انس با قرآن

شاخص‌های پیامد انس با قرآن را می‌توان با نگاه کلی در حوزه «شاخص‌های کلان» و با نگاه جزئی در حوزه «شاخص‌های طبقه‌بندی‌شده» بررسی نمود.

۱-۵- شاخص‌های کلان

شاخص‌های کلان، کلی‌ترین شاخص‌هایی هستند که به عنوان پیامد انس با قرآن مطرح می‌باشند. «آشنایی با متن قرآن» و «آشنایی با مفاهیم قرآن» دو شاخص کلان و کلی پیامد انس با قرآن هستند. بدین معنا که فرد مأنوس با قرآن، به طور کلی با متن و مفاهیم قرآن آشنایی خواهد یافت.

۱-۱-۵- آشنایی با متن قرآن کریم

قرآن کتابی است خواندنی و متشکل از حروف، کلمات، جملات و عبارات. اولین و کلی‌ترین سطح ارتباط با قرآن، ارتباط با همین کلمات و عبارات است. کسی که با قرآن کریم مأنوس است، به فراخور سطح و میزان انشش، با این متن آشنایی پیدا می‌کند. این آشنایی آگاهی‌ها و توانایی‌های خاصی برای فرد مأنوس ایجاد می‌کند که می‌توان با شاخص‌های اصلی ذیل آنها را طبقه‌بندی کرد: (جدول ۱)

جدول ۱: شاخص‌های اصلی آشنایی با متن قرآن کریم	
تشخیص متن قرآن از سایر متون	تشخیص کاربرد یا عدم کاربرد

کلمات در قرآن	
خواندن درست و روان آیات قرآن از روی انواع خطوط و مصاحف	تشخیص جایگاه کلمات در آیات، آیات در سوره‌ها و سوره‌ها در قرآن
آشنایی با نگارش کلمات قرآن	آشنایی با ضبط کلمات قرآن

۲-۱-۵- آشنایی با مفاهیم قرآن کریم

از آنجا که یکی از ویژگی‌های انس با قرآن، فهم و تعمق در مطالبی است که خداوند متعال بیان فرموده، آشنایی با مفاهیم قرآن کریم نیز یکی دیگر از شاخص‌های کلی و کلان پیامد انس با قرآن به شمار می‌رود. فردی که با قرآن مأنوس است، علاوه بر آن که ارتباط زیاد و عمیقی با متن قرآن دارد، با مفاهیم قرآن کریم نیز آشنایی پیدا کرده و می‌تواند به آگاهی‌ها و توانایی‌های خاصی در این حوزه دست پیدا کند. (جدول ۲)

برخی از این شاخص‌ها، در روایات معصومین (علیهم السلام) به صورت کلی مطرح شده‌اند. به عنوان مثال، کلام پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) که می‌فرمایند: «تدبروا القرآن وافهموا آیاته» (طبرسی، ۱۴۰۳: ج ۱، ص ۶۰) را می‌توان ناظر به دو شاخص «توانایی تدبر و دریافت معارف از آیات» و «درک معنای آیات قرآن» تلقی نمود. ابو جارود از امام باقر (علیه السلام) نقل می‌کند که ایشان می‌فرمودند: «إذا حدثتکم بشیء فاسألونی من کتاب الله» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۶۰). از این روایت می‌توان اینطور برداشت نمود که شخص مأنوس با قرآن می‌تواند درباره هر موضوعی که صحبت می‌کند، آیه‌ای از قرآن کریم را به عنوان شاهد معرفی نماید. لذا از این روایت می‌توان شاخص‌های «توانایی یافتن مفاهیم در قرآن» و «توانایی استشهاد به قرآن در گفتار و نوشتار» را استخراج نمود. امام علی (علیه السلام) نیز می‌فرمایند: «ذلک القرآن فاستنطقوه» (همان، ص ۶۱) که از این کلام نورانی، می‌توان به ضرورت استنطاق قرآن توسط فرد مأنوس با آن پی برد و شاخص «توانایی قضاوت ارزشی نسبت به مفاهیم مختلف بر اساس قرآن» را طراحی کرد.

البته باید توجه داشت که تقسیم‌بندی این شاخص‌ها به سطوح مختلف و به صورت کمی را نمی‌توان از قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم السلام) انتظار داشت.

جدول ۲: شاخص‌های اصلی آشنایی با مفاهیم قرآن کریم	
درک معنای آیات قرآن	توانایی یافتن مفاهیم در قرآن
نوشتار	توانایی استشهاد به قرآن در گفتار و توانایی تدبر و دریافت معارف از آیات
سایر متون	تشخیص مضامین آیات قرآن در توانایی قضاوت ارزشی نسبت به مفاهیم مختلف بر اساس قرآن

۲-۵- شاخص‌های طبقه‌بندی شده

در جدول زیر، شاخص‌های طبقه‌بندی شده پیامد انس با قرآن کریم در حوزه دانشی و مهارتی مطرح و پس از آن، توضیحاتی کلی درباره شاخص‌های اصلی و زیرشاخص‌های مربوطه ارائه شده است.

جدول ۳: شاخص‌های طبقه‌بندی شده دانشی و مهارتی پیامد انس با قرآن کریم

شاخص کلان	شاخص اصلی	زیرشاخص سطح مقدماتی	زیرشاخص سطح پیشرفته	زیرشاخص سطح عالی
آشنایی و انس با متن قرآن کریم	تشخیص متن قرآن از سایر متون	تشخیص عبارات و آیات مشهور قرآن از سایر متون	تشخیص ترکیب‌ها، عبارات و آیات قرآن از سایر متون	تشخیص عبارات قرآنی تصریف شده از سایر متون
	تشخیص کاربرد یا عدم کاربرد کلمات در قرآن	تشخیص کاربرد یا عدم کاربرد کلمات مشهور و پراستعمال در قرآن	تشخیص کاربرد یا عدم کاربرد کلمات قرآن	تشخیص کاربرد یا عدم کاربرد ریشه‌های کلمات عربی در قرآن

	قرآن		
تشخیص تعلق یا عدم تعلق عبارات و آیات به سوره‌ها	تشخیص تعلق آیات به سوره‌ها از طریق شناخت نوع فواصل آیات	تشخیص تعلق آیات مشهور به سوره‌ها	تشخیص جایگاه کلمات در آیات، آیات در سوره‌ها و سوره‌ها در قرآن
تشخیص حذف، اضافه یا جابه‌جایی کلمات و عبارات در آیات قرآن	تشخیص حذف، اضافه یا جابه‌جایی کلمات و عبارات در آیات سور مشهور	تشخیص حذف، اضافه یا جابه‌جایی کلمات و عبارات در آیات مشهور	
تشخیص کاربرد یا عدم کاربرد کلمات در سوره‌ها	تشخیص کاربرد یا عدم کاربرد عبارات خاص و مشهور در سوره‌ها	تشخیص کاربرد یا عدم کاربرد عبارات کثیر الاستعمال یا خاص در سور مشهور	
تشخیص فواصل آیات سوره‌ها	تشخیص فواصل آیات در سوره‌هایی که دارای فواصل خاص هستند	تشخیص فواصل آیات سوره‌های جزء ۳۰ و سوره‌های مشهور	
تشخیص آیات ابتدایی و انتهایی سوره‌ها	تشخیص آیات ابتدایی سوره‌ها	تشخیص آیات ابتدایی و انتهایی سوره‌های مشهور	
تشخیص دقیق ترتیب سوره‌های قرآن	تشخیص جایگاه تقریبی سوره‌های قرآن	تشخیص ترتیب سوره‌های سبع طوال و جایگاه تقریبی سور مشهور	

تشخیص تقدم و تأخر آیات در تمامی سوره‌های قرآن	تشخیص تقدم و تأخر آیات در بسیاری از سوره‌ها	تشخیص تقدم و تأخر آیات در سوره‌های مشهور و سور جزء ۳۰		
توانایی خواندن درست و روان آیات از متن بدون اعراب	توانایی خواندن درست و روان اغلب آیات از متن بدون علامت‌گذاری (اعراب)	توانایی خواندن درست و روان آیات از انواع رسم‌الخط مصاحف	خواندن درست و روان آیات قرآن از روی انواع خطوط و مصاحف	
تشخیص کلمات و عبارات قرآنی در انواع خطوط و آثار هنری				
توانایی اعراب‌گذاری آیات قرآن	توانایی تصحیح موارد نقص یا اشکال حرکات در کلمات قرآن	تشخیص نقص یا اشکال حرکات کلمات در آیات و سور مشهور	آشنایی با ضبط کلمات قرآن	
توانایی نوشتن آیات قرآن از حفظ	توانایی نوشتن آیات قرآن به هنگام شنیدن	تشخیص موارد غلط در نگارش کلمات قرآن	آشنایی با نگارش کلمات قرآن	
درک و جوهره مختلف معنای آیات قرآن	درک معنای همه آیات قرآن	درک معنای عموم آیات قرآن	درک معنای آیات قرآن کریم	آشنایی و انس با مفاهیم قرآن کریم
توانایی یافتن مفاهیم در قرآن	توانایی یافتن مفاهیم در عموم سور قرآن	توانایی یافتن مفاهیم در سوره‌ها و آیات مشهور	توانایی یافتن مفاهیم در قرآن	
استفاده تخصصی از آیات و عبارات قرآنی	استفاده از عبارات قرآنی در محاورات و مکتوبات عمومی	استفاده از عبارات قرآنی مشهور در گفتار و نوشتار	توانایی استشهاد به قرآن در گفتار و نوشتار	
توانایی جایگزینی عبارات قرآنی به جای	توانایی استشهاد به آیات قرآن در بیان			

گفتار شخصی (تکلم با قرآن)	معارف دینی			
توانایی استشهاد و استناد به آیات قرآن				
تشخیص موضوعات محوری آیات، رکوعات و سوره‌ها	تشخیص درستی یا نادرستی انتساب و استناد مطالب به آیه یا آیاتی از قرآن	توانایی دریافت نکته یا طرح پرسش مرتبط با عموم آیات	توانایی تدبر و دریافت معارف از آیات	
توانایی دریافت روشمند معارف از آیات قرآن	توانایی تشخیص ارتباط مطالب تفسیری و معارف قرآنی با آیات			
تشخیص مضامین قرآنی، مستتر در متون مختلف	تشخیص عموم مضامین آیات قرآن در سایر متون	تشخیص مضامین مشهور آیات قرآن در سایر متون	تشخیص مضامین آیات قرآن در سایر متون	
توانایی عرضه گزاره‌های مختلف به قرآن و ارزش‌گذاری آن	توانایی عرضه گزاره‌های فرهنگی اجتماعی به قرآن و ارزش‌گذاری آن	توانایی عرضه باورهای عمومی به قرآن و ارزش‌گذاری آن	توانایی قضاوت ارزشی نسبت به مفاهیم مختلف بر اساس قرآن	

یکی از پیامدهای انس با قرآن کریم و تلاوت مستمر و مکرر آن، پیدایش قوه تشخیص متن قرآن از سایر متون است. در مرحله مقدماتی، فرد می‌تواند آیات و عبارات

مشهور قرآنی را شناسایی نماید. در مرحله پیشرفته، فرد باید بتواند تک تک عبارات و آیات قرآنی را از سایر متونی چون ادعیه و روایات تشخیص دهد. به عنوان مثال، امام علی (علیه السلام) در ابتدای خطبه متقین خطاب به یار صدیقشان همام می فرماید: «یا همام! اتق الله و احسن فإن الله مع الذین اتقوا والذین هم محسنون» (سید رضی، ۱۳۸۲، ص ۲۸۶). فردی که مدعی انس با قرآن در مرحله پیشرفته است، باید بتواند آیه قرآن را در این عبارت تشخیص دهد. در مرحله عالی نیز، فرد باید عبارات قرآنی با شکل صرفی دگرگون را نیز تشخیص دهد. به عنوان مثال، امام سجاد (علیه السلام) در فراز پایانی دعای دوازدهم صحیفه سجادیه به درگاه خداوند عرضه می کند: «و آمن خوف نفسی، إنک علی کل شیء قدير، و ذلک علیک یسیر» (علی بن حسین، ۱۳۷۶، ص ۶۸). فردی که در انس با قرآن کریم به سطح عالی رسیده، علاوه بر تشخیص فراز میانی به عنوان یکی از عبارات مشهور قرآن کریم، عبارت پایانی را نیز به عنوان مصرف عبارت «ان ذلک علی الله یسیر» (حج: ۷۰) تشخیص می دهد.

شاخص دیگر، تشخیص کاربرد یا عدم کاربرد کلمات در قرآن است. فردی که با قرآن مأنوس است، به فراخور درجه و سطح انشش، می تواند کاربرد یا عدم کاربرد کلمات مشهور تاریخه های زبان عربی را در قرآن تشخیص دهد.

یکی دیگر از مهارت هایی که در پی استمرار تلاوت قرآن کریم به دست می آید، تشخیص جایگاه آیات و سوره در قرآن کریم است. در مراحل مقدماتی انس، این قوه درباره آیات و سوره مشهور ایجاد می شود و در مراحل پیشرفته و عالی انس، قوه تشخیص جایگاه تمامی عبارات، آیات و سوره قرآن کریم در فرد مأنوس ایجاد می شود.

کسی که با قرآن مأنوس بوده و مکرراً آن را تلاوت می کند، قاعدتاً نباید در خواندن آن مشکلی داشته باشد. این شاخص یکی دیگر از پیامدهای انس با قرآن است که تا توانایی خواندن قرآن بدون اعراب گذاری هم ادامه پیدا می کند. همچنین فرد مأنوس، با اعراب و شیوه نگارش کلمات قرآن نیز آشناست و می تواند موارد مشکل دار و اشتباه را تشخیص دهد.

از آنجا که یکی از مؤلفه‌های اصلی انس با قرآن، تدبر در مفاهیم کلام الهی است، فرد مأنوس به مرور زمان در این خصوص نیز آگاهی‌ها و توانایی‌هایی می‌یابد. او به تدریج به معنای آیات مسلط می‌شود و همچنین می‌تواند جایگاه تقریبی بیان مفاهیم در قرآن را بیابد.

توانایی استشهاد و استناد به آیات قرآن کریم، شاخص دیگری است که از روی آن می‌توان به انس فرد با قرآن کریم پی برد. همچنین توانایی تدبر در آیات و استخراج مفاهیم به تناسب درجه و سطح انس با قرآن، پیامد دیگری است که بیانگر سطح و میزان انس فرد با قرآن است.

یکی دیگر از آثار و پیامدهای ارتباط مستمر مفهومی با قرآن، آشنایی با مضامین قرآنی و شناسایی آن مضامین در سایر متون است. همچنین از فرد مأنوس با قرآن انتظار می‌رود که بتواند بر اساس مضامین قرآنی، نسبت به موضوعات و مفاهیم مختلف اجتماعی، فرهنگی و... اظهار نظر و قضاوت ارزشی نماید. بدین معنا که فرد مأنوس با قرآن که با مفاهیم قرآن نیز آشنایی دارد، می‌تواند دیدگاه قرآن نسبت به موضوعات مختلف را تشخیص داده و بیان نماید. این پیامد که نقطه اوج انس با قرآن کریم از نظر دانشی است، تنها در اثر انس مستمر با قرآن و مفاهیم قرآنی در فرد ایجاد می‌شود و می‌تواند شاخص و سنجه مناسبی برای میزان انس فرد با قرآن باشد.

نتیجه‌گیری

در پاسخ به سوالات فرعی مطرح شده، نتایج تحقیق بدین شرح است:

۱- همانطور که در روایات معصومین علیهم السلام نیز بیان شده، به علت تفاوت میزان تلاوت روزانه، استمرار افراد و میزان تدبر آنها در آیات، با یکدیگر، سطح انس افراد مختلف با قرآن کریم متفاوت است. برخی از افراد در سطح حداقلی و مقدماتی انس با قرآن قرار داشته و به حداقل‌هایی که از یک مسلمان انتظار می‌رود اکتفا می‌کنند، برخی از این سطح فراتر رفته و میزان تلاوت روزانه و عمق تدبر در آیات را افزایش می‌دهند و برخی نیز به نقطه اوج انس با قرآن رسیده و شب و روزشان را با قرآن می‌گذرانند. لذا انس با قرآن را می‌توان به سه سطح مقدماتی، پیشرفته و عالی تقسیم کرد.

۲- برای سنجش و کمی‌سازی مقوله انس با قرآن، باید به سراغ شاخص‌های تحقیقی رفت که آثار و پیامدهای انس محسوب می‌شوند. آثار و پیامدهای انس را نیز می‌توان در سه حوزه دانشی، عاطفی و رفتاری تقسیم‌بندی نمود. سنجش انس با استفاده از شاخص‌های دو حوزه عاطفی و رفتاری از آنجا که مبتنی بر خوداظهاری است، از دقت و اطمینان لازم برخوردار نیست. لذا، بهترین راه این است که به سراغ شاخص‌های دانشی پیامد انس با قرآن رفت و این شاخص‌ها را ملاک سنجش انس با قرآن دانست. فردی که با قرآن مانوس است، در اثر کثرت و عمق ارتباط با قرآن، آگاهی‌ها و توانایی‌هایی به دست می‌آورد که در حالت معمولی، فرد غیر مانوس فاقد آنهاست. این آگاهی‌ها و توانایی‌ها که از آنها با عنوان شاخص‌های پیامد انس با قرآن کریم یاد می‌کنیم، به دو دسته کلی «آشنایی با متن قرآن» و «آشنایی با مفاهیم قرآن» تقسیم می‌شود. شاخص‌های اصلی در حوزه آشنایی با متن قرآن: تشخیص متن قرآن از سایر متون، تشخیص کاربرد یا عدم کاربرد کلمات در قرآن، تشخیص جایگاه کلمات در آیات، آیات در سوره‌ها و سوره‌ها در قرآن، خواندن درست و روان آیات قرآن از روی انواع خطوط و مصاحف، آشنایی با ضبط کلمات قرآن و آشنایی با نگارش کلمات قرآن می‌باشند. شاخص‌های اصلی در حوزه آشنایی با مفاهیم قرآن نیز: درک معنای آیات قرآن کریم، توانایی یافتن مفاهیم در قرآن، توانایی استشهاد به قرآن در گفتار و نوشتار، توانایی تدبر و دریافت معارف از آیات، تشخیص مضامین آیات قرآن در سایر متون و توانایی قضاوت ارزشی نسبت به مفاهیم مختلف بر اساس قرآن می‌باشند. هر یک از این شاخص‌های اصلی، خود به زیرشاخص‌های مقدماتی، پیشرفته و عالی تقسیم می‌شود. (جدول ۳).

منابع

- قرآن کریم.
- ابن فارس، احمد (۱۴۰۴). معجم مقاییس اللغة. تحقیق عبدالسلام محمد هارون. بیروت: مکتبه الاعلام الاسلامی
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴). لسان العرب. بیروت: دار صادر
- امانی، مهدی و همکاران (۱۳۵۴ش). لغت‌نامه جمعیت‌شناسی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- آقاجانی، محمد، میرباقر، ندا. (۱۳۹۳ش). بررسی رابطه بین انس با قرآن و سلامت روان در دانشجویان پرستاری. نشریه اسلام و سلامت. دوره اول، شماره چهارم، ۷-۱۳.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۴۱۰ق). غرر الحکم و درر الکلم. چاپ دوم. قم: دار الکتب الاسلامی.
- حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۸۵ش). مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. تهران: سمت.
- حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله. (۱۴۲۲ق). المستدرک علی الصحیحین. به تحقیق مصطفی عبدالقادر عطاء. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- دبیرخانه شورای توسعه فرهنگ قرآنی. (۱۳۹۱). آشنایی با منشور توسعه فرهنگ قرآنی. به کوشش محمد حسین فریدونی و همکاران. تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی
- دهخدا، علی اکبر. لغت‌نامه دهخدا. برگرفته از صفحه اینترنتی به آدرس: <http://www.vajehyab.com/dekhoda/> انس
- رفیع‌پور، فرامرز. (۱۳۷۲). کند و کاوها و پنداشته‌ها. چاپ پنجم. تهران: شرکت سهامی انتشار
- (۱۳۹۰). تکنیک‌های خاص تحقیق در علوم اجتماعی. چاپ هشتم. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- رمضان‌زاده، خیر النساء و همکاران. (۱۳۹۴). انس با قرآن و رابطه آن با بهداشت روان در دانشجویان. مجله دین و سلامت، دوره سوم، شماره دوم، ۴۱-۴۸.
- زبیدی، محمد بن محمد (۱۴۱۴). تاج العروس من جواهر القاموس. بیروت: دار الفکر
- سراج‌زاده، سید حسین، پویافرو، محمدرضا. (۱۳۸۸). سنجش دینداری با رهیافت بومی. فصلنامه تحقیقات علوم اجتماعی ایران، سال اول، شماره ۲، ۱-۱۸.
- سید رضی، محمد بن حسین. (۱۳۸۲ش) نهج البلاغه. مترجم: دشتی، محمد. قم: الهادی.
- شجاعی زند، علیرضا (۱۳۸۴). مدلی برای سنجش دینداری در ایران. مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، شماره ۱، ۳۴-۶۶.
- شعیری، محمد بن محمد. (بی تا). جامع الاخبار. نجف: مطبعه حیدریه.
- شیخ مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳ق). الاختصاص. به تحقیق و تصحیح علی اکبر غفاری و محمود محرمی زرنندی. قم: المؤتمر العالمی لالقیة الشیخ المفید.
- طبرسی، احمد بن علی. (۱۴۰۳ق). الاحتجاج علی اهل اللجاج. به تحقیق سید محمد باقر موسوی خراسان. مشهد: نشر مرتضی.

- عباس زاده، محمد (۱۳۹۱). تأملی بر اعتبار و پایایی در تحقیقات کیفی. مجله جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست و سوم، شماره پیاپی ۴۵، ۱۹-۳۴.
- علی بن الحسین. (۱۳۷۶ ش). صحیفه سجادیه. قم: الهادی.
- فاکر میبدی، محمد. (۱۳۸۹ ش). مراحل انس با قرآن. قم: زمزم هدایت.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۰). کتاب العین. قم: هجرت.
- قمی، شیخ عباس. (۱۳۸۶ ش). کلیات مفاتیح الجنان. ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای. چاپ دوم. قم: نشر محام.
- کرسول، جان (۱۳۹۱ ش). پوشش کیفی و طرح پژوهش. ترجمه حسن دانایی‌فرد و حسین کاظمی. تهران: صفار، اشراقی.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). الکافی. تهران: دار الکتب الاسلامیه
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی. (۱۴۰۳ ق). بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار. چاپ دوم. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- مشکور، محمد جواد (۱۳۵۷ ش). فرهنگ تطبیقی عربی با زبان‌های سامی و ایرانی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران
- میریان، سید احمد و همکاران. (۱۳۹۱). رابطه انس با قرآن و سلامت روانی. مجله دانشگاه علوم پزشکی بابل. دوره پانزدهم، ویژه نامه ۱، ۶۶-۷۱.
- نوری، حسین بن محمد تقی. (۱۴۰۸ ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.
- هادوی کاشانی، اصغر. (۱۳۷۸ ش). مراتب انس با قرآن در روایات. مجله علوم حدیث، شماره ۱۳، ۷۱-۹۱.